

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI COĞRAFYASINDA İSLÂMÎ İLİMLER

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Arş. Gör. Ahmet SAYAR

Arş. Gör. Berna KAVUK

Arş. Gör. Sümeyye KILAÇ

İstanbul, 2019

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-605-7619-70-9

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı

Abdülhamid Dönemi
Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler

Editörler

Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Arş. Gör. Ahmet SAYAR
Arş. Gör. Berna KAVUK
Arş. Gör. Sümeyye KILAÇ

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Yayına Hazırlayan

Hüseyin KAHRAMAN

Kapak & Mizampaj

Halil YILMAZ

Elektronik Kitap

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

OSMANLI TOPLUMUNDA KRİZ VE ÇÖZÜM ARAYIŞI: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR BÜROKRAT-DERVİŞ ŞAHİTLİĞİYLE NAKŞÎ-MEVLEVÎ YAKINLAŞMASI¹

Zeynep İrem ÇEVEN*

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin çeşitli ıslahatlarla yeni bir toplum ve siyaset düzeni oluşturmaya çalıştığı dönemdir. İlber Ortaylı'nın deyimiyle 'imparatorluğun en uzun asrı'² olan bu süreçte, hukuk ve siyaset alanının yanı sıra ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda bir toplumun var oluş kavgasına şahitlik ederiz. Bu mücadele hayatın hemen her alanında kendini göstermiş: bundan daha önemlisi ise değişen toplum düzeninde geleneksel kurumlar ile modern unsurlar arasındaki çatışmalar sürecin olabildiğince çalkantılı geçmesine yol açmıştır. Belki hiçbir dönemde toplum bu kadar bölünmemiştir. Bu dönemde, daha Batıcı tavrı gösterenler ile yenilik karşısında tutucu hareket edenler sürecin en rahat olan kesimleri idi; Osmanlı'nın var olma sorunu iki tavır arasında itidali temsil eden gerçekçi fakat idealist tutumu da göz ardı etmeyen kesimler üzerindeydi. Dönemin en etkili padişahı olan II. Abdülhamid'in (1876-1909) ayırıcı vasıflarından birisi yenilik ile gelenek arasındaki çatışmada durduğu gerçekçi ve idealist yer idi. Kanaatimizce, o bu süreci yeni-gelenekçi bir anlayışla yönetmeye çalışarak bir yandan değişim taleplerini karşılamaya çalışırken öte yandan geleneksel kurum ve yapıların var olabileceği bir düzeni aramak istemişti. Onun bu yaklaşımı Osmanlı aydınları ve toplumu arasında da bir karşılığa sahipti. Cebrî bir kültürel değişim sürecindeyken dahi Osmanlı aydınları ve bürokratları geleneksel ve özellikle de dini kurumların varlığını koruyabilecek çözümleri bulmak istemişti. Din alanı söz konusu olduğunda, dikkate dair en temel konulardan biri tarikat ve tekkelerle ilgili ortaya çıkan yeni arayışlardı. Tanzimat süreci devam

1 Bu çalışma, 2017 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü'nde tamamladığım "Haturalar Işığında Tasavvufi Terbiye (Aşçı Dede Örneği)" isimli yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Doktora Öğ., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, ziremceven@gmail.com.

2 Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Timaş Yay., 2017).

ederken tasavvufun pratik alanına dair en önemli yenilenme Meclis-i Meşâyih'in kurulması olmuştur. Böyle bir kurumun oluşturulması sözünü ettiğimiz yenilik ve gelenek arasındaki ilişkinin en somut göstergelerinden sayılabilir. Tarikatları ve buna bağlı olarak tekkeleri denetleme mekanizması olarak görev yapması planlanan bu kurumun, devletin merkezileşme çabalarıyla doğrudan ilgili olması bir yana, şeyhlerin atamasının yapılması, tekkelerdeki ihtilafların çözülmesi, gelen şikayetlerin değerlendirilmesi gibi konularda çalışması beklenmiştir. Her ne kadar, bu yeni durum tekkelerde yaşanan bazı bozulmaların bir göstergesi olsa da Meclis-i Meşâyih'in sorunları çözmek yerine yeni problemlere sebep olduğu da görülmüştür. Nitekim, şeyh atamasının devlet tarafından yapıldığı durumlarda, bunun bir memuriyet süreci gibi değerlendirildiği ortadadır.³ Bir başka temel sorun da bizzat tasavvufî hayatın içinden kimselerin eleştirdiği *beşik şeyhliği* meselesidir. Tekke vakfiyelerinin evlada meşrud olması sebebiyle devreye sokulan bu uygulama, henüz çocuk yaştaki halifelerin postnişin olmasına, yerlerine geçici süre bir vekil tayin edilmesine ve bu süre zarfında çocuğun yetiştirilmesine yönelik bir uygulamadır. Ancak, bu durum da vekil şeyhin yanlış tutumları, evladın hazır olmadan hak talep etmesi gibi nedenlerle büyük problemlere yol açmıştır. Ehil olmayan bir kimsenin tekkenin idaresini almasına zemin oluşturan bu uygulama, ilerleyen dönemlerde de devam eden ciddi sıkıntılardan biridir.

Tekkelerin, sosyal ve dini hayatın önemli parçası olarak görüldüğü bu yüzyılda, özellikle dini hayatı anlamak için buralarda ne olup bittiğini irdelemek oldukça mühimdir. Bu dönemde, tarikatlarda yeni düzene uyum sağlama sorunu bağlamında yaşanan olaylara dair bilgi alınabilecek en otantik kaynaklardan biri *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî* isimli eserdir.⁴ Aşçı Dede lakaplı es-Seyyid İbrahim Halil İbn Mehmed tarafından kaleme alınan eser, müellifin doğum tarihi olan 1244/1828 senesinden 1324/1906 senesine kadar geçen yaklaşık seksen yıllık dönemi ele almış ve bu döneme dair yalnızca müellifin biyografisine değil aynı zamanda dönemin siyasi olayları, bürokrasisi, iktisadi yaşamı, sosyal yapısı ve dini faaliyetleri gibi birçok farklı alana da ışık tutmuştur.⁵ Müellifin, bu dönemi anlamak için önemli bir örnek olduğu ifade edilebilir.

3 Osman Sacid Arı, "Meclis-i Meşâyih Arşivi'ne Göre Hicrî 1296-1307 (Miladî 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005), 67-68. Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislâmîlik'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", *İstanbul Araştırmaları Dergisi* 7 (Güz 1998), 93-109.

4 Eser, Latinize edilerek yayımlanmıştır: Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Süfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Kitabevi, 2006).

5 Eserle ilgili yapılan çalışmalardan bazı örnekler için bkz. Aşçı Dede Halil İbrahim, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalarından Bir Eser: Hâtıralar*, haz. Reşat Ekrem Koçu (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi, 1960). Bilal Kemikli, "An Important Resource on Ottoman Folklore: Memoirs of Asci Dede (Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Süfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı, I-IV)", ed.

Nitekim, onun hem geleneksel hem de modern bir tarafı olduğunu gören Amerikalı Tarihçi Carter V. Findley, bu otobiyografiyi oldukça önemsemiştir. Findley, 1989'da yayımlanan "Ottoman Civil Officialdom: A Social History" isimli eserinde Aşçı Dede'yi, XIX. yüzyılda hatırat kaleme alan memurlar arasında en rıyasız ve veludu olarak değerlendirmiş, eserden Osmanlı'da sosyal meseleler, bürokrasi, eğitim gibi konuların ele alınmasında yararlanmış. Burada konumuza dair bölüm ise Aşçı Dede'nin fotoğraf çektiren, telgraf çeken, tramvaya binen tarafıyla batıya dönük, önemli kararlarını alırken tefeül eden, kerametlere inanan, tekkelerde hizmet eden tarafıyla geleneksel görülmektedir.⁶

Bu çalışmada, dönemin sorunları ve çözüm yolları çerçevesinde, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde ikamet etmiş, değişik tarikatlardan ve tekkelerden yolu geçmiş bir Nakşî-Mevlevî dervîşi bürokratin gözünden temelde bu iki tarikat ele alınarak bir durum değerlendirmesi yapılacaktır.

1. XIX. YÜZYIL OSMANLI COĞRAFYASINDA TASAVVUF VE TEKKE HAYATININ AŞÇI DEDE ÜZERİNDEN ELE ALINMASI

İstanbul'da dünyaya gelen ve öğrenim hayatını⁷ burada tamamlayan müellif İbrahim Halil Efendi, küçük yaşlarından itibaren gözetiminde büyüdüğü dedesi ve eniştesi Beşir Ağa vasıtasıyla tasavvufi hayata merak duymuştur. Dedesi ehl-i tarîk olmasa da, malını başkaları için harcayan, elbisesine kıymet vermeyen, sükut ehli, kendi halinde biridir, onun bu hali İbrahim Efendi üzerinde oldukça etkili olmuştur.⁸ Beşir Ağa ise Bursa'da Abalı Efendi'ye intisabı olan bir dervîştir. Geceleri zikirle meşgul olan, dünya malına değer vermeyen Beşir Ağa'nın üzerindeki etkisini ise müellif şu sözlerle nakleder: "Merhum eniştem Beşir Ağa'nın

Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, *Indiana University Journal of Folklore Research Reviews*, 2007. Gülçin Koç, Haşim Koç, "Çok Yönlü Bir Süfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı: Aşçı Dede'nin Hatıraları (The Ottoman Life in the Later Period of the Empire through the Eyes of a Multi-Dimensional Süfi: The Memoirs of Aşçı Dede)", ed. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, *İslâm Araştırmaları Dergisi (Turkish Journal Of Islamic Studies)* 19, 2008, 140-149.

6 Amerikalı Tarihçi Carter V. Findley, Osmanlı mülkiye memurlarının toplumsal ve kısmen entelektüel tarafları ele alınırken, kullanılan birinci kaynak olarak hatıratı ele alarak, çalışmalarının nicel yönü için sicil-i ahval defterlerinin, nitel yönü için bu eserin önemli olduğunu vurgulamış, bu eser olmasaydı mülkiye memurlarının muhafazakar kanadı hakkında batıcılara göre daha az bilgi olacağını ifade etmiştir. Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 19, 56, 61-62, 126, 128-129, 131-138, 144-145, 158-159, 233, 247-251.

7 İbrahim Efendi, sırasıyla Kandilli Mahalle Mektebi, Şehzadebaşı Taş Mektep ve Süleymaniye Mekteb-i Rüşdiyesi'nde öğrenim görmüştür.

8 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 87.

bu asi üzerinde olan hakkını bir veçhile eda edemem. Yani bu âlemde sebab-i feyz ü rif’atim o zat olmuştur vesselâm.”⁹

Mütevazî bir hayat yaşayan, malını “yağmadır alan alsın” diyerek paylaşan, çocukluğundan itibaren “âşık bey” lakabıyla çağrılan, kitaplarla zikirlerle meşgul olan müellif, İstanbul’da Ordular Ruznamçe Kalemi’nde çalıştığı dönemde Mevlevîyye¹⁰, Kâdiriyye¹¹, Halvetiyye¹² ve Nakşibendiyye¹³ tarikatlarıyla ilişkiler kurar. Çocukluk döneminde, ailesi vasıtasıyla merak duyduğu tekkelere asıl girişinin, Kalem’de çalıştığı dönemde memuriyet arkadaşları sayesinde olması, o dönem bürokrasi-tekke ilişkilerini anlamak için de oldukça önemlidir. İbrahim Efendi’nin beraber çalıştığı müdürünün Kartal Baba Tekkesi’nin merhum post-nişininin oğlu olması ve kendisi yerine bir vekil bırakarak memuriyete devam etmesi, onun da bu zât vasıtasıyla bu tekkeye gidip gelmesi, memuriyette görev yaptığı diğer arkadaşları arasında farklı tarikatlara mensup birçok derviş olması ve Nakşibendiyye, Halvetiyye gibi tarikatlarla bu arkadaşları vasıtasıyla tanışması, bürokratlar arasında tasavvufî hayatın ilgi gördüğünü düşündürmektedir. Bunun aksi bir durum da tekke ortamında tanışıp dostluk yaptığı bürokratlardır. Bunların arasında en önemli örnek Derviş Paşa’dır.¹⁴ Aşçı Dede, uzun yıllar bo-

9 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 88. Müellifin çocuk yaştaiken dahi Cuma günü geldiğinde seyir yerleri yerine tekkelere gidip dervişlerle bir arada olması o zamanki ruh haline dair verdiği bir örnekte de net görülebilir: “Hele bu yüzüz asi Aşçı Dedeleri çocukluğumda Şehzadebaşı’ndaki karagözcüye Ramazan-ı şerifte her gece devam ederdim, fakat bilir idim ki bunlar deve derisinden imal olunmuş, içeride bir adam elinde bunların değneklerini tutup oynatır. Bununla beraber yani böyle bildiğim halde yine ma’nâ-yı hakikat mülâhazasıyla nazar-ı hakikat-bîn ile nazar edip Ferhat ile Şirin oynattığı gece o kadar ağlar idim ki etrafımdaki çocukları dahi ağlatıp gözlerim kan çanağı gibi olmuş mest-i lâ-ya’ kıl haneye düşerdim. Çocuk idim, ammâ başım aşere, yüzüm beşere idi; yani aşere-i mübeşşereye ve ehl-i abâyâ kul u kurban olmuş bir yüzüz evlâd-ı Beşir idim.” Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 1671.

10 Kasımpaşa Mevlevîhanesi’nde Hakkak Kadri Dede Efendi ile görüşür, semâ eğitimini tamamlar, burada şeyh köçekliği mertebesine yükselir. Mesnevîhan Hüsameddin Efendi’nin derslerini takip eder.

O dönem için İbrahim Efendi’nin Mevlevîyye içindeki konumu şöyledir: “İşte bundan istidlâl eyledim ki bu fakir Mevlevîhane’ye gidip sikke-i şerifi tekbir ile Dede Efendi Hazretleri serime koyduktaki, serime çilekeş telkinini ihsan etmiş. Ancak sair çilekeşler gibi matbah-ı şerifte leyl ü nehar ikame ve hizmet edemeyeceğimden, bu da Hazret-i Mevlânâ efendimizin dört ayaklı gezer çilekeşlerinden olsun diye mane’vî ruhsat vermiş. Gerçi evvelce Şeyh Hasan Efendi hazretlerinin hâne-i âlilerinde pek çok hizmetler olunmuş ise de dâhil-i tarîk değil idim; yani müşarünileyhten yed tutmamış idim; ancak muhib idim. Lâkin dergâh-ı Mevlânâ’dan sikke-i şerifi giydiğim zaman müşarünileyh dede efendi hazretlerinden yed tutmuş ve bazı tarikate dair şeyler emr ü irade buyurmuşlar idi.” Aşçı İbrahim Dede,

Aşçı Dede’nin Hatıraları, 335.

11 Kalem’deki müdürü vasıtasıyla Kartal Baba Tekkesi’ne gidip gelir, bu tarikatla ilk irtibatıdır. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 186.

12 Halveti Şeyhi Hasan Efendi’nin tekkesinde kalır, burada hizmet eder, Kızıltaş Camii’nde Kızıl Dede Efendi’nin hizmetinde bulunur. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 192, 194.

13 Saffet Paşa Tekkesi şeyhine intisabı olan memuriyet arkadaşından Nakşibendiyye’ye dair bazı bilgiler edinir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 192.

14 Hatırat’ta sıkça karşılaştığımız Derviş Paşa hem derviş hem de üst düzey bir bürokrat olarak oldukça önemli bir örnektir. Aşçı Dede’nin hatıralarına atıf yapılan Derviş Paşa ile ilgili bir çalışma için bkz. Christoph Herzog, Barbara Henning, “Derviş İbrahim Paşa: Views on a Late 19th-Century Ottoman Military Commander”, Bamberg, *Occasional Papers in Ottoman Biographies* 1, 2012, 1-21.

yunca, Nakşî mürşidi Fehmi Efendi vasıtasıyla tanıştığı Derviş Paşa'nın yardımını görmüştür. Nitekim, o dönemde tekkelerin legal ve umuma açık şekilde hizmet vermesi, hem erişimini hem de bilinirliğini arttıran önemli etkenlerdir.

Dede'nin tasavvufi hayatını tasavvufla tanışma, tasavvufi kimlik oluşturma ve nihayetinde olgunlaşma-kemâle erme olarak üç bölümde ele alırsak, İstanbul ve tekkeleri birinci dönemi temsil eder. Müellifin mürşidini bulduğu ve bir Nakşî dervişi olarak tasavvufi hayatının başladığı dönem ise Erzurum ve Erzincan'da görev yaptığı dönemdir. 1272/1856 senesinde buraya intikal eden İbrahim Efendi, Erzincan'da mürşidi Fehmi Efendi ile tanışır, Erzurum'da ikamet ettiği dönemlerde ise Kâdiri tekkelerine gidip gelir, bu dönem müellifin tasavvufi hayatında tekkelerin aktif rol oynadığı bir dönemdir. 1288/1871'e kadar devam eden on beş yıllık bu süre, müellifin hayatı boyunca en çok değer verip dikkate alacağı kişi olan Fehmi Efendi sayesinde Nakşî kimliği kazandığı dönemdir. Dede'nin kimlik oluşturduğu bu dönemin ilk yarısı Anadolu'nun doğu bölümünde geçer. İkinci yarısı ise 1288/1871-1314/1896 seneleri arasında Şam'da görev yapan Aşçı Dede için tekke hayatının geri planda kaldığı, yarı münzevi dönemin başladığı yıllardır. Dede'nin tasavvufi kimliğinin olgunlaşmaya başladığı ve kemale erdiği dönem ise Şam'da irşad faaliyetine başladığı dönem ile Edirne Mevlevîhanesi'ne devam ettiği dönemdir. Mürşidini de taklit ederek hiçbir vakit bir mürşid gibi kendisini değerlendirmeyen Aşçı Dede'nin bu dönemde yol gösterilenden yol gösterene evrildiği bir süreç dikkati çeker. Bunu da, Şam'da ikamet ettiği dönem bir Nakşî geleneği olan hatm-i haccân okuma grubunu yönetmesinden ve Edirne Mevlevîhanesi'nde şeyh-i sâni gibi anılmasından anlarız.

2. XIX. YÜZYILDA TASAVVUFİ HAYATTA YAŞANAN BOZULMALAR: BEŞİK ŞEYHLİĞİ VE TOPLUMDA TASAVVUF ALGISININ DEĞİŞMESİ SORUNU

XIX. yüzyıl Osmanlı'sında dini hayat değerlendirilirken, dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan biri tasavvufî düşünce ve kurumlarıdır. Halkın, bürokratların, hatta sarayın ilgi gösterdiği tekkeler vasıtasıyla, dini düşüncenin gelişimine katkı sağlanmıştır. Tekkeler hem bir eğitim merkezi hem de belli bir ölçüde sosyal yapıyı ayakta tutan kurumlar olarak değerlendirilebilir. Ancak olumlu katkılarının yanında, özellikle bu dönem tekkelerde birtakım bozulmalar yaşandığına dair bilgilerimiz de mevcuttur.

Osmanlı'nın son döneminde tarikatlarda görülen en ciddi sorunlardan biri evvelden de bahsi olduğu ve uzun yıllardır devam ettiği üzere beşik şeyhliğidir.

Eserde, beşik şeyhliğine örnek teşkil eden bir durum İbrahim Efendi'nin Kasımpaşa Mevlevîhanesi'ne devam ettiği dönemde yaşanmıştır. Mevlevîhanenin postnişini vefat ettiğinde yaşı küçük olan oğlunun yerine vekaleten bir başka kişi geçmiş, bu esnada eğitimi devam eden çocuk da sonrasında postnişin olmuştur.¹⁵ Bu esnada, Meclis-i Meşâyih henüz kurulmadığından bu vekalet işini dönemin ünlü Mesnevîhanı Hüsameddin Efendi belirlemiştir. Müellif, meseleleri olduğu gibi izah eden özellikle gördüğü olumsuz durumları açıkça ifade etmekten çekinmeyen bir zât olduğundan, bu uygulamanın en azından bu dönem için Kasımpaşa'da büyük bir probleme mahal vermediği görülmektedir ancak bunun eserde detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi vekil olan dedenin şahsiyeti ile irtibatlı olduğu söylenebilir.

Bir başka babadan oğula intikal de Edirne Mevlevîhanesi'nde yaşanmış, postnişin vefat ettikten sonra yerine oğlu geçmiştir. Ancak, burada postnişin olacak kişi yetişkin olduğundan aynı sıkıntı görülmemiş, buna rağmen Aşçı Dede postnişinlik için bazı kimselerin kendisini uygun gördüğünü ve tebrik ettiğini söylerken, bir açıklama yapma ihtiyacı hissederek yeni postnişinin kendisini bildiğini, bu yüzden yanlış anlaşılmayacağını savunmuştur. Yalnız bu açıklama bile, babası postnişin olan bir kimsenin bu görev için kendisinde hak gördüğünü anlamak için oldukça yeterlidir. Genel manada post kavgalarının çıkmasına ve tarikatlarda yozlaşmalara zemin hazırladığı için bu döneme dair tartışılan önemli meselelerden biri budur.

Bir başka kayda değer mesele de toplumda tasavvuf algısının değişmesi sorunudur. Esasen, bu konuyu ele alırken tasavvuf ve tarikatları iki ayrı zeminde ele almak gerekir. Tasavvuf bir düşünce sistemi olarak olumsuz değerlendirilmeyecek olsa da bunun temsilcisi konumundaki tarikatların yanlış uygulamaları sebebiyle böyle bir şeye maruz kalmaktadır. Bu bağlamda, bazı şeyh efendilerin yanlış tavırları da buna zemin oluşturmaktadır. Eserde, bu konuya dair görülebilecek en çarpıcı örneklerden biri, Aşçı Dede'nin Nakşibendiyye'deki mürşidi Fehmi Efendi'nin¹⁶ kendisi gibi halife olan Abdussamed Efendi tarafından, irşad

15 Erken dönemde, mevlevîhanelere Konya Mevlânâ Dergahı postnişini Çelebi Efendi tarafından postnişin atanırken, zamanla bu uygulama vefat eden şeyhin yerine varsa oğlu yoksa ailesinden ehil birinin geçmesiyle gerçekleşmiştir. 18. yüzyıl sonu itibarıyla bu uygulama aday kişi çocuk dahi olsa devam etmiş, çocuk belli bir yaşa gelene kadar yerine bir vekil tayin edilmiştir. Eserde adı geçen Seyyid Ali Rıza Dede (ö. 1325/1907) 1268/1852'de sekiz yaşında şeyhlik makamına gelmiştir. Sezai Küçük, "Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2013), XV: 95-119.

16 1291/1876 senesinde İstanbul'a giden Fehmi Efendi, Babıali'de kışat olunan Meclis-i Umumi'de bir konuşma yapmış ve başlayan muharebeye bizzat katılarak, önce Rumeli'ye daha sonra da Anadolu'ya gitmiştir. 1292 senesinde ise Kuleli Mekteb-i İdâdî-i Şâhâne'yi ziyaret etmiş ve burada da bir konuşma yapmıştır. Aşçı Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 560-561. Fehmi Efendi'nin cephede savaşırken sabırlı ve kahramanca davranışları, dine dair zaruri bilgilerin öğretilmesi için köy hocalarını teşvik etmesi, okulsuz köyler için para toplaması, köylülerin kendi işlerini görmelerini sağlamak için okuma-yazma ve hesap-

faaliyeti sürdürdüğü dergâhtan gönderilmesidir. Fehmi Efendi, yapımında maddi katkıda bulunduğu ve kendisi için yapıldığı halde, Abdussamed Efendi'nin de halifelerden biri olmasını bahane ederek, gelip yerleştiği dergâhı bir çekişmeye fırsat vermemek için bırakmayı tercih etmiştir. Fehmi Efendi zamanında oldukça rağbet gören bu dergâh, Abdussamed Efendi'nin sert mizacı ve katı uslubu yüzünden dervişan tarafından terk edilince, araya bazı bürokratların girmesiyle bir tatsızlığa mahal verilmeden usulünce kendisinin oradan çıkarılması sağlanmıştır. Şüphesiz ki buna benzer olaylar halk indinde tasavvufa dair olumsuz düşüncelere sahip olunmasında oldukça etkilidir. Nitekim, Meclis-i Meşâyih kurulduktan sonra görevlerinden biri de gelen şikayetleri değerlendirerek, ihtilafları çözmekti.

3. TASAVVUFTA YENİLENME MESELESİ VE YENİ ARAYIŞLARA ÖRNEK: NAKŞİ-MEVLEVÎ YAKINLAŞMASINI BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK ELE ALMAK

Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, şahıslar veya belirli olaylar sebebiyle, dönem dönem bazı tarikatlar arasında yakınlaşmalar olduğu görülmüştür. Ancak, bu eserden yola çıkılarak, Nakşibendiyye ve Mevlevîyye tarikatları arasındaki ilişkiyi değerlendirdiğimizde, dikkat çeken önemli noktalardan birisi Nakşibendiyye'nin duruşu ile ilgilidir. Kanaatimizce, Nakşibendiyye Osmanlı coğrafyasında yaygın diğer tarikatlarla karşılaştırıldığında uygulamaları açısından daha farklıdır. Bu bağlamda, zikirden halvete Mevlevîyye ile arasındaki ayrılıklar evveleminde göze çarpmaktadır. Semâ ve çileyi esas alan Mevlevîyye'ye karşılık hafî zikir yapan ve halvet-der-encümen anlayışını benimseyen Nakşibendiyye, diğer uygulamaları folklorik görmüş, onlarla arasına bir sınır koymuştur. Ancak bu sınırların aksine, müellif vasıtasıyla bu iki tarikat arasında bir yakınlaşma olduğu görülmektedir. 1272/1856 senesine kadar İstanbul'da görev yapan ve Kasımpaşa Mevlevîhanesi vasıtasıyla Mevlevîlik'e dair birtakım bilgiler öğrenen Aşçı Dede, 1288/1871 senesine kadar ikamet ettiği Erzincan ve Erzurum'da da Nakşibendilik'e intisap etmiştir. Bu süre zarfında içindeki Mevlevî aşkı devam eden müellifin, Edirne'ye taşındıktan sonra da Edirne Mevlevîhanesi'ne intisap ettiği bilinmektedir. Müellifin, bu iki tarikattan öğrendiği bilgileri harmanlayarak kendine has bir tarz oluşturduğu söylenebilir. Esasen, Mevlevîyye ve Nakşiben-

kitap işlerini öğrenmelerini önemsemesi, 93 harbi isimli 1877-1878 Osmanlı-Rus harbini bizzat yaşayan Mehmet Ârif (ö. 1926) tarafından da anlatılır. Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y.) Bu ifadelerden yola çıkıldığında görülmektedir ki Fehmi Efendi gibi önemli dini liderler, sadece doğrudan dini düşünce ve eğitim alanında değil aynı zamanda siyasi ve toplumsal olaylarla da ilgilenmiştir fakat kullanılan ifadelerden kendisinin bir azınlığın temsilcisi olduğu söylenebilir.

diyye tarikatları arasında bu tür bir bağ kuran tek örnek de Aşçı Dede değildir, zirâ tarikatlar tarihi incelendiğinde özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bu iki tarikat arasında şahıslar marifetiyle bir yakınlık kurulduğu görülür.¹⁷

Aşçı Dede'nin Mevlevî-Nakşî kimliği düşünüldüğünde, müellifin öncele-ri kendisini bir Mevlevî gibi hissettiği söylenebilir. Nitekim, İstanbul'dan doğu hizmeti için ayrıldığında, Erzincan'da Halidilik'in ve hatm-i haccgân kıraatleri-nin yaygın olduğunu öğrenen müellifin tepkisi "Fakirim gönlüm ve cümle azam tarikat-ı aliyye-i Mevlevîyye ile dolmuş ve boyanmış olduğundan öyle pek kulak vurmadıgımdan daha İsmail Efendi de tafsîlât vermedi"¹⁸ şeklinde olmuştur. Bu ruh haliyle Fehmi Efendi ile tanışan İbrahim Efendi, kendisine ilk görüşmele-rinden itibaren büyük bir yakınlık duyarak, Nakşibendilik'e intisap etmiş, ancak Mevlevî tarafını hiçbir vakit geri planda bırakmamıştır. Bunda, Fehmi Efendi'nin onun bu yönüne karşı duyduğu sempati de etkili olmuştur. Örneğin, ilk zamanla-rında Fehmi Efendi'den müsaade alarak huzuruna, geceleri başında sikke-i şerîfî ve üstünde Mevlevî elbisesiyle gitmiştir. Bir yandan Nakşibendilik'te önemli yer tutan râbita ve murakabeyi alışkanlık haline getirmiş, hatm-i haccgâna katılmaya başlamış, diğer yandan da Erzincan'a bir neyzen gelsin, ney meşk etsin, Mev-lânâ Hazretleri'nin Evrâd-ı Kebîr'i okunsun istemiştir. Fehmi Efendi'nin onayıyla, Kayserî Mevlevîhanesi'ne mektup yazılarak bir neyzen istenmiş, Konya'dan Aşçı Dede'den Evrâd-ı Şerîf ve kıraati için mezuniyet talep edilmiştir. Bunun üzerine, Kayserî'den bir neyzen, Konya'dan âsitanenin Aşçı Dedesi'nin imza ve mührünü taşıyan bir Evrâd-ı Kebîr gönderilmiştir. İbrahim Efendi'nin bu döneme dair ifadeleri şöyledir:

Artık hazretin bahçe-i sa'âdetleri Mevlevîhane'ye döndü. Her sabah ve akşam huzûr-ı sa'âdetlerinde neyler vurulup âyîn-i şerîfler okunup duhân-ı aşkımız semaya çıkar, nüh felek asumanda aferin okur. Zaten Erzurumî Derviş İsmail Efendi'nin sedası fevkalâde güzel olup dede efendi neyi alıp taksim ederek mumailayh İsmail Efendi o perdede na't-ı şerîfler okur. İşte 'Okuma canıma değdi' dedikleri burasıdır. Hele hazret-i şeyhin cümleden ziyade sevdi-ği ve daima emr ü irade buyurdıkları Hazret-i Mevlânâ kuddisi sırrıhu'l-azîz

17 Bilal Kemikli, Nakşî Mesnevîhanlardan söz ederken, Mevlevîler'den sonra en çok Nakşîler'in Mesnevîhan olarak hizmet ettiğine dikkat çekmiş, Nakşî tekkelerinde Mesnevî'ye ilgi duyulmasında Mevlevî meşrep dervişlerin katkısı olabileceğini ifade etmiş ve Aşçı Dede'nin vasıtasıyla yapılan bu uygulamayı da örnek olarak göstermiştir. Bilal Kemikli, "Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği", *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2007), 16: 1-20. İbrahim Efendi'nin derslerine devam ettiği en önemli Mesnevîhan, Hüsameddin Efendi'dir (ö. 1280/1864). Hem bir Nakşî şeyhi hem de devrin iki önemli Mesnevîhan'ından biri olan bu zât, bu iki tarikata mensup örneklerden biridir. Bkz. Hür Mahmut Yücer, "Eyüp'te Hâtuniye Tekkesi ve Tenşitü'l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (2003), 219-249.

18 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 334.

efendimizin ‘Mâhest nemî dânem hurşîd-i ruhat yâ ne’ bunu bi-tamâmihâ dede efendi ile fakir birlikte okumaları idi.¹⁹

Burada dikkat çeken bir nokta Derviş İsmail Efendi’nin, Fehmi Efendi’nin geleneği üzere Muhammediyye’yi de okumasıdır.²⁰ Birkaç ay sonra Dede Efendi Kayserî’ye döndüğünde dahi İbrahim Efendi, mürşidiyle Evrâd-ı Kebîr okumaya devam etmiştir.²¹

İbrahim Efendi’nin Nakşî tekkesinde sürdürdüğü bir başka Mevlevî geleneği de gülbang çekmektir. Erzincan’da yaşadığı dönemde Dersaadet’te adet olduğu üzere Mi’rac gecesi, Mi’râciyye okunmasını ve misafirlere süt dağıtılmasını organize etmiş²², bu geceyi anlatırken de Kasımpaşa Mevlevîhanesi’nde öğrendiği ve Nakşî tekkesinde sürdürdüğü bu geleneği tafsilatlı bir şekilde kaleme almıştır:

Aşçı Dedelik vezâîfinden birisi de böyle cemiyetlerde ve leyâlî-i mübârekelerde tertip olunan et’ime ve eşribe üzerlerine gülbek (gülbe û gülbang) çekilir. Meselâ süt veya şerbet yapıldıktan sonra etrafına hizmete memur olan dervîşân cem’ olunup aşçı dede olan adam şöyle gülbang çekecektir: ‘Vakt-i şerîfler hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, Cenâb-ı Hak ism-i zâtının nuruyla kulûblarımızı münevver eyleye; erenlerin hân-ı nimeti müzdâd, sâhibü’l-hayrâtın rûh-ı revânî şâd u handân ola. Dem-i Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât hû diyelim hû!’ der. Mevcut bulunan dervîşân bülend âvâz ile medd-i tavîl ile cümlesi yek nefis gibi ‘hû!’ çekerler. İşte buna gülbek tabir olunur.²³

Mevlevîlik’te, her yemekten sonra ve her akşam kandiller yakılırken gülbang çekilirken, Aşçı Dede yalnızca bayramlarda ve mübarek gecelerde akşam ezanından sonra bunu yapar. Mürşidinin bu uygulamayı sevdiğini ihvana söylediğini de duymuştur.²⁴

Bu yakınlaşmalara muhalif bir örnek, Aşçı Dede Erzincan’da ikamet ederken Konya’ya gidip, hücreye kapanmak istediğinde cereyan etmiştir. Fehmi Efendi, Konya’daki dedegânın gönüllerinin onun arzu ettiği gibi olmadığını ileri sürerek, Konya’yı ayağına getirmeyi teklif etmiştir:

19 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 367.

20 Fehmi Efendi’nin Mektûbât yerine Muhammediyye okutması, Nakşî gelenek içerisinde istisnai bir uygulamadır. Kanaatimizce, bunun bir nedeni, o dönem Muhammediyye’nin yaygın okunan eserlerden biri olması, bir nedeni de Hz. Peygamber’e duyduğu derin bağlılıktır.

21 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 372.

22 Aşçı Dede’nin Erzincan’da Mi’râciyye okutması, bu geleneğin Anadolu’ya taşınmasına ve Dede’nin istisnai uygulamalarına bir örnektir. Bkz. Mustafa Uzun, “Mi’râciyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (Ankara: TDV Yay., 2005), 135-140. Mustafa Kara, *Mirâciyye ve Bursalı Safiye Hanım Vakfıyesi* (Bursa: Vakıflar Genel Müdürlüğü Bursa Bölge Müdürlüğü Yay.-2, 2014), 37-40.

23 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 498-499.

24 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 499.

Siz zannedersiniz ki Konya’da hücre-nişîn olan dedegânın gönülleri aşk u muhabbetle mâlâmâldır, yok yok! Vâkıf olsanız her birinin gönüllerinde birer dağ gibi şeyler oturmuştur ki hakikatte bir saman çöpü değmez. Yani bir saman çöpü kadar kıymet ve kıratı olmayan şeyler ile gönülleri memlûdur; ammâ dışarıdan nâzıra öyle bir hoş renk gösterir, buyurdular.²⁵

Bu konuşma üzerine arzusundan vazgeçen İbrahim Efendi’nin, mürşidinden dinlediği,

Ehlullâh-ı müte’ahhirîn buyurmuşlar ki Eđerçi İbrahim Edhem Efendi hazretleri bizim zamanımızda olsa idi, biz onun tâc u tahtını terk ettirmeksizin hem zâhirde padişahlığını icra ve hem de bâtınen sülûk ve terakki ettirir idik; belki makâm-ı ma’nevîlerini daha efzûn görürler idi²⁶ ifadeleri de Nakşibendiyye’nin halvet-der-encümen anlayışının bir yansımasıdır. İbrahim Efendi, bu sayede hem ruzmançecilik görevini sürdürdüğünü hem de istidadı kadar sülûk gösterdiğini ifade etmiştir.²⁷ Bu olaydan bir zaman sonra, Abdussamed Efendi’nin konağı ve mürşidleri Terzi Baba’nın istirahatgahı olan mekan bir süreliğine Aşçı Dede’ye bırakıldığında burada kalmış, zikir ve râbita ile meşgul olmuştur. Bir süre sonra İbrahim Efendi’nin hanesine bir Mevlvî Dedesi misafir olunca da Konya’nın ayağına geldiğini düşünmüş ve Dede Efendi ile bir ayını geçirmiştir.²⁸ Müellife göre, o kış bu mekan Konya Mevlvîhanesi hücresi gibi olmuştur.

İbrahim Efendi’nin Mevlevîler’e has “Aşçı Dede”lik ünvanını alması da bir Nakşî tekkesinde gerçekleşmiştir. Fehmi Efendi 1284/1867’de inşa edilen dergâhta yaptığı hizmetler için kendisine bu ünvanı vermiş, ardından dergâhtaki bir oda Aşçı Dede’nin odası olarak anılmaya başlamıştır.²⁹ Ancak bilindiği üzere, aşçı dedelik, Mevlvîyye’ye has bir ünvandır. Bu durum bize Fehmi Efendi’nin, İbrahim Efendi üzerindeki Mevlvî etkisini nasıl tahlil ettiğine dair iyi bir örnektir.

25 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 379.

26 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 379.

27 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 379.

28 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 382.

29 Aşçı Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 489, 493. Findley, çalışmasında Fehmi Efendi’nin dergâhının inşaaı ve Aşçı Dede’nin açılış için yaptığı hazırlıkları etraflıca ele alır. Bkz. Carter V. Findley, “Social Dimensions of Dervish Life as Seen in the Memoirs of Aşçı Dede İbrahim Halil” in *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. Raymond Lifchez (Berkeley/ Los Angeles and Oxford: University of California Press, 1992), 175-186. Sezai Küçük, İbrahim Efendi’nin Kasımpaşa Mevlvîhanesi’nde 1001 gün çile çıkarmadığı için aldığı dedelik ünvanının sembolik olduğunu ve bu ünvanla anılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bu mesele değerlendirilirken, Dede’nin Edirne Mevlvîhanesi’ndeki süreçlerinin de değerlendirilmesi kanaatimizce daha doğru olur. Bkz. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2003), 171.

Aşçı Dede, yalnızca uygulamaları ile değil bu uygulamaların prensipleri ve düşünce sistemleri ile de iki tarikatı imtizaç ettiren bir dervıştır.

SONUÇ

Müellifin “Attar dükkânı, yanında pek aşağı kalır; yaştan kurudan, aşktan meşkten, zâhir ü bâtın her ne ki istersin mevcuttur Aşçı Dede’nin kitabında”³⁰ cümleleriyle betimlediği hatıratı, Osmanlı’nın XIX. yüzyıldaki durumu hakkında farklı cephelerden birçok bilgi sunmaktadır.

Dini düşünce çerçevesinde ele aldığımızda ise müellife dair dikkat çeken ilk nokta, onun ömrü boyunca Hakk’ı arayan bir tavrı olduğudur.³¹ Peki, tasavvufi hayatta çok da benzerine rastlamadığımız bir şekilde Aşçı Dede’nin, tarikatlar ve tekkeler arasında dolaşması nasıl değerlendirilebilir? Kanaatimizce, bunun bir nedeni müellifin farklı şehirlerde ikamet etmesi dolayısıyla, birçok farklı çevreyle tanışmasıyla ilgili görülebilirse de asıl sebep onun arayışının dönemin krizleriyle paralellik göstermesidir. İç dünyasıyla ilgili zaman zaman tıkanmalar yaşıyan Dede, farklı zatlarla bir araya gelerek bunu aşmaya çalışmıştır.³² Nitekim, Dede’nin kendisi üzerinde mürşidi Fehmi Efendi kadar olmasa da etkili olduğunu söylediği ve muhabbet beslediği çok sayıda derviş ve mürşidin ismi eserde zikredilmiştir. Dede bunların kimisiyle okuma dersleri yapmış, kimisinin hizmetinde bulunmuş, kimisinin sohbet meclisine katılmıştır. Bütün bunların arasında intisabı olan Nakşibendiyye ve Mevlevîyye ile bağları ise daha kuvvetlidir. Bahsi geçtiği üzere, çeşitli farklılıkları olsa da Aşçı Dede, bunları bir araya getirerek özgün bir üslup oluşturmuştur. O dönemki ihtiyacına göre, zaman zaman çile dolduran bir Mevlevî dedesi gibi hücrenişin olmuş, zaman zaman da tekkelerde ve sair yerlerde halkla bir arada bulunmuştur. Hem semâya hem hatm-i hacegâna katılmıştır. İbn Arabî’ye büyük bir hayranlık besleyip, kitaplarını okumuş, Şam’da bulunduğu dönemde kabrini düzenli ziyaret etmiş, eserinde kendisi için müstakil bir başlık dahi açmıştır. Öte yandan Nakşibendiyye’nin başucu kitabı Mektûbât ve vahdet-i vücud nazariyesine karşı çıkan müellifi İmâm-ı Rabbânî’ye bir vurgu

30 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 1289.

31 Aşçı Dede’nin bu yönüne dair en anlamlı cümleleri şöyledir: “İşte cümle insanda bu sır mevcuttur, lâkin kimi bilir, kimi bilmez. Herkesin sevdiği Hak’tır, gayrı değildir. Meselâ kimi adam güzel hayvan sever, Hak’tır; kimi evlâd u ayalini sever, Hak’tır; kimi altın gümüş sever, Hak’tır. İlâ nihâye neyi sever ise sevdiği şeyi Hak’tır; lâkin kendisi bihaberdir, ancak alâka zî-rûhta insana ve cemâdâtta hüsn-i hatta olur. Bundan başkalara olan taalluka “merak” denilir; o da mezmûmedir.” Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 127.

32 Aşçı Dede’nin farklı yollara girmekteki amaçlarından biri olarak şu ifadeleri dikkate alınabilir: “Ehlullâh hazerâtı buyurmuşlardır ki “Bir sâlikte dört şey mevcut olmadıkça o sâlik mükemmel olamaz. Birisi âdâb-ı Mevlevî, ikincisi sülûk-ı Nakşî, üçüncüsü aşk-ı Kâdirî, dördüncüsü teslim-i Bektaşî.” Lehu’l hamdu ve’lminne Mevlevî, Nakşî sırrı mevcut idi, işte ihsân ale’l-ihsân olarak mazhar-ı Kâdirî de olduk. Ancak teslim-i Bektaşî sırrı henüz zuhur etmemiştir.” Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, 433.

yapmamıştır.³³ Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, kendisinin tipik bir Nakşî ya da Mevlevî olmadığını söylemek uygundur. Bu da onun dönemin bir aydını olarak durduğu yeri anlamak için oldukça önemlidir.

Aşçı Dede'nin tasavvufi hayat içerisinde, belirli kişilere ve uygulamalara yönelik eleştirileri olsa da genel itibarıyla tekke yaşantısını seven bir derviş olduğunu bilmemiz gerekir. Nitekim, Osmanlı'da o dönem halen devam eden canlı bir tekke yaşantısı vardır, müellif ikamet ettiği hiçbir şehirde gidecek bir tekke, sohbet edecek bir mürşid, arkadaşlık edecek dervişan çevresi bulmakta zorluk çekmemiştir. Buna bağlı olarak da kendi arayışına ve kendi krizlerine çözüm olabilecek şekilde bir imtizaç yoluna gitmiştir. Öte yandan, bu bilgiler çerçevesinde değerlendirilebilecek bir husus da toplumda böylesine önemli karşılığı olan tekkelerin, bu kriz dönemlerinde toplumu ayakta tutmaya kâfi gelmemesidir. Bu konuda dikkate alınması gereken en ciddi neden tasavvufi düşüncenin tekke-tarikatlar vasıtasıyla layıkıyla temsil edilmemiş olması ile ilgilidir. Tasavvufun, bir düşünce sistemi olarak toplumda önemli bir karşılığı olsa da bahsi geçen bir takım bozulmalar, dini düşüncenin bu noktasını olumsuz etkilemiştir. Bu konuda, Aşçı Dede'nin dini düşünce seviyesinin yükselmesinde önemli bir yeri olan tarikat mensupları, özellikle de mürşidi söz konusu olduğunda, ömrünün son dönemlerinde kullandığı ifadeler şu şekildedir: “Evvelinde aşk-ı Fehmi'ye boyanıp bukalemun renkte halka arz-ı ahval eyledik. Şu ahir-i ömrümüzde de Musa aleyhisselam kûyuna dalıp yek-renk olup “Allah” dedik vesselam.”³⁴ Meselenin bu bağlamda değerlendirilmesi yalnızca XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu veya daha özelde II. Abdülhamid zamanı için önemli değildir, günümüzde özellikle dini düşünce söz konusu olduğunda da aynı anlayışın hakim olması oldukça mühimdir.

KAYNAKÇA

- Arı, Osman Sacid. “Meclis-i Meşâyih Arşivi'ne Göre Hicrî 1296-1307 (Miladî 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler”. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Aşçı İbrahim Dede. *Aşçı Dede'nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Aşçı Dede Halil İbrahim. *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser: Hâtıralar*. haz. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi, 1960.

33 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 1491-1528.

34 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 1758.

- Bilgin, Aydın. “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih’in Şeyhülislâmlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları Dergisi* 7 (Güz 1998): 93-109.
- Findley, Carter V. “Social Dimensions of Dervish Life as Seen in the Memoirs of Aşçı Dede İbrahim Halil” in *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. Raymond Lifchez, 175-186, Berkeley/Los Angeles and Oxford: University of California Press, 1992.
- Findley, Carter V. *Kalemîyeden Mülkiyeye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Herzog, Christoph and Barbara Henning. “Derviş İbrahim Paşa: Views on a Late 19th-Century Ottoman Military Commander”, Bamberg, *Occasional Papers in Ottoman Biographies* 1 (2012): 1-21.
- Kara, Mustafa. *Mirâciyye ve Bursalı Safiye Hanım Vakfiyesi*. Bursa: Vakıflar Genel Müdürlüğü Bursa Bölge Müdürlüğü Yay.-2, 2014.
- Kemikli, Bilal. “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği”. *Bursa Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2007), 16: 1-20.
- Kemikli, Bilal. “An Important Resource on Ottoman Folklore: Memoirs of Aşçı Dede (Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede’nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı, I-IV)”. ed. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, *Indiana University Journal of Folklore Research Reviews* (2007).
- Koç, Gülçin ve Haşim Koç. “Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı: Aşçı Dede’nin Hatıraları (The Ottoman Life in the Later Period of the Empire through the Eyes of a Multi-Dimensional Sûfi: The Memoirs of Aşçı Dede)”. ed. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, *İslâm Araştırmaları Dergisi (Turkish Journal Of Islamic Studies)* 19 (2008): 140-149.
- Küçük, Sezai. *Mevleviliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2003.
- Küçük, Sezai. “Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2013), XV: 95-119.
- Mehmet Ârif. *Başımıza Gelenler*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. Tercüman Gazetesi Yayınları, t.y.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Uzun, Mustafa. “Mi’râciyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 135-140. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Yücer, Hür Mahmut. “Eyüp’te Hâtuniye Tekkesi ve Tenşîtü’l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsâmeddin”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (2003): 219-249.